

IŠ KAPLIŲ Į KIRVIUS, IŠ KIRVIŲ Į KAPLIUS – APIE ANTRINĮ GELEŽINIŲ KAPLIŲ IR KIRVIŲ PANAUDOJIMĄ

ARVYDAS MALONAITIS¹, AGNĖ ČIVILYTĖ²

¹ Vytauto Didžiojo universitetas, Švietimo akademija, T. Ševčenkos g. 31, 03111 Vilnius, el. paštas: arvydas.malonaitis@vdu.lt

² Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius, Kražių g. 5, 01108 Vilnius, el. paštas: civilytea@gmail.com

Straipsnis skirtas aptarti iki šiol Lietuvoje detaliau nenagrinėtam antriniam daiktų panaudojimui. Pavyzdžiu pasirinkti geležies amžiaus pentiniai kirviai ir kapliai, kurie buvo deformuoti ir perdaryti, pakeičiant jų funkciją. Nepaisant korozijos, atrodo, kad tiek kirviai, tiek kapliai prieš persukimą buvo naudoti. Kirvių ir kaplių gamybos technologija panaši, o juos persukti nesunku. Tačiau vargu ar galima šį veiksmą paaiškinti tik praktiniais motyvais. Straipsnyje bandoma išaiškinti galimas tokios transformacijos priežastis. Persukti kirviai ir kapliai nagrinėjami kaip žmogaus elgsenos pavyzdžiai, atskleidžiantys ne tik funkcinius, bet ir socialinius, komunikacinius bei psichologinius antrinio daikto panaudojimo aspektus.

Reikšminiai žodžiai: geležies amžius, kirviai, kapliai, antrinis panaudojimas, transformacija, persirengimas.

The article aims to discuss the reuse of objects, something that has so far not been investigated in greater detail in Lithuania. Iron Age single-bladed axes and hoes, which were deformed and remade, thereby changing their function, were selected as an example. Despite the corrosion, it appears that both the axes and the hoes were used prior to the blade being rotated 90°. Axe and hoe production technologies are similar and it is not difficult to rotate their blades. But it is hardly possible to explain the occurrence of this action for only practical reasons. The article attempts to ascertain possible reasons for this transformation. It examines axes and hoes with rotated blades as examples of human behaviour, revealing not only functional, but also social, communicative, and psychological aspects of the object's reuse.

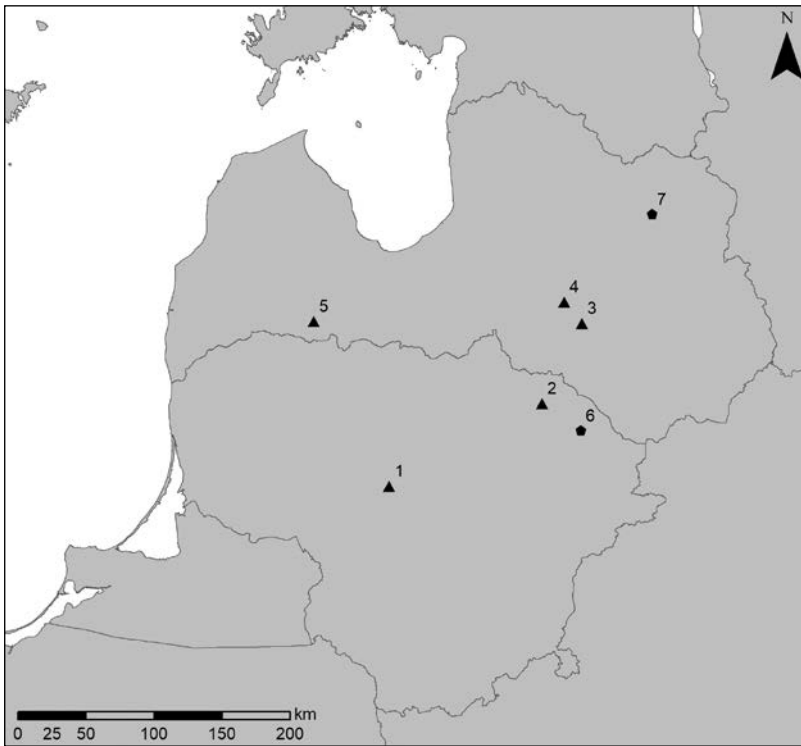
Keywords: Iron Age, axes, hoes, reuse, transformation, cross-dressing.

ĮVADAS

Straipsnyje aptariami Lietuvoje ir Latvijoje rasti neįprastai padaryti siauraašmeniai pentiniai kirviai ir kapliai (1 pav.). Taip jie pavadinti dėl savitos gamybos technologijos. Visų jų siauriausioje korpuso vietoje, po pentimi, yra aiškūs sukimo aplink išilginę ašį požymiai, t. y. pentis liemens atžvilgiu pasukta 90° kampu. Dėl to manoma, kad kirviai yra pagaminti iš kaplių, ir atvirkščiai. Tokiu atveju galima kalbėti apie antrinį įrankių panaudojimą¹. Taip pat neatmestina, kad penties sukimas galėtų būti kirvio

gamybos technologijos supaprastinimas: lengviau nukaldinti kaplį ir nesunkiai jį paversti kirviu ar kirvį kapliu. Tuomet tokių persuktų radinių archeologinėje medžiagoje turėtų būti ženkliai daugiau, bet taip nėra. Komentuodamas persuktų kirvių atsiradimo aplinkybes, apie latgalių IX–XII a. kirvius rašęs Maris Atgāzis pasiremia žodine to meto ginklų žinovo Aleksandro Medvedevo informacija, kad jie padaryti labai greitai, kilus netikėtam pavojui, ir daugiausia aptikti tose vietose, kurios patyrė totorių-mongolų antpuolius (Atgāzis 1964, p. 123). Taigi, juos tyrinėtojai interpretuoja kaip ginklus ir sieja su

¹ Angl. *secondary use* arba *reuse*.

1 pav. Neįprastų kirvių (žymimi trikampiais) ir kaplių (žymimi penkiakampiais) radavietės Lietuvoje ir Latvijoje: 1 – Plinkaigalis; 2 – Turdvaris; 3 – Dauguvos Ogle-niekai; 4 – Pliavinios; 5 – Kuokmuiža; 6 – Velikuškės; 7 – Perlų kalnas. V. Podėno brėž.

staiga atsiradusio pavojaus grėsmė. Taigi kyla klausimas, kaip vertinti šios grupės radinius.

Šis straipsnis skirtas technologinei Lietuvoje ir Latvijoje rastų kirvių ir kaplių persukta pentimi analizei ir kontekstui, keliant antrinio dirbinių panaudojimo klausimą, kuris iki šiol nebuvo išsamiau nagrinėtas. Archeologinėje medžiagoje kartais randama taisytų, primityviai pagamintų ar perdarytų dirbinių, naudotų aiškiai ne pagal paskirtį, pavyzdžiui, Veršvų (Kau-no r.) kapinyne kape nr. 150 rasta iš papuošalo, greičiausiai segės, padaryta apyrankė (VDKM, 1819:36) (Puzinas, Baleniūnas 1940, p. 82). To paties kapiny-no vaiko kape nr. 212 rastas iš dalies apyrankės netai-syklingai sulenktas žiedas (VDKM, 1590:574) (Puzi-nas, Baleniūnas 1940, p. 115). Tokių ir panašių atvejų

atsiradimas, viena vertus, anksčiau aiškintas juvelyrų ar metalų apdir-bimą išmanančių meistrų trūku-mu (Tautavičius 1996, p. 33). Kita vertus, tai akivaizdūs antrinio pa-naudojimo pavyzdžiai².

Vis dėlto antrinio panaudo-jimo sąvokos prasmė yra žymiai platesnė, apimanti ir tuos atvejus, kai dirbinys, patekęs į visiškai kitą kontekstą, pakeičia savo funkci-ją, sakykim, romėniškos monetos buvo perdaromos į amuletus. Ki-tas antrinio panaudojimo atvejis – kai dirbinys nepatiria jokios fizinės transformacijos, bet randamas vi-siškai kitokio laikotarpio komplek-te, tarkim, emaliuota II a. segė rasta XIV–XV a. datuojamame kape Paūdronių kapinyne (Šalčininkų r.). Radinį paskelbę autoriai teigia, jog tai romėniškojo laikotarpio dirbi-nio antrinis panaudojimas vidu-

ramžiais, t. y. segė buvo pamesta, o vėliau rasta ir vėl naudota (Michelbertas, Vitkūnas 2017, p. 30, 34).

Mūsų atveju žvilgsnis nukrypo į neįprastai pada-rytus geležinius kirvius ir kaplius, rastus Lietuvos ir Latvijos teritorijose. Visus juos sieja savita gamybos technologija – siauriausioje jų korpuso vietoje, po pentimi, yra aiškūs sukimo aplink išilginę ašį požy-miai, t. y. pentis liemens atžvilgiu pasukta 90° kampu. Tokios transformacijos būdu iš kaplių padaryti aštuoni įvairių laikotarpių siauraašmeniai pentiniai kirviai ir iš kirvių padaryti du kapliai. Laikantis antrinio dirbinių panaudojimo idėjos, straipsnyje diskutuojama apie funkcines ir simbolines kaplių ir kirvių savybes, siekiant atskleisti jų reikšmę vietinėms geležies amžiaus bendruomenėms. Aptariami kapliai

² Lygiai toks pat papuošalų perdirbimas, panaudojus senesnius dirbinius, nustatytas vėlyvojo romėniškojo laikotarpio paminkluose Britanijoje (Swift 2012, p. 169–171).

ir kirviai puikiai rodo, kaip iš pirmo žvilgsnio paprasti buitiniai objektai įgauna visiškai kitą prasmę.

PERSUKTŲ KIRVIŲ IR KAPLIŲ RADIMO APLINKYBĖS, PARAMETRAI IR CHRONOLOGIJA

Visoje Lietuvoje rastų siauraašmenių pentinių kirvių gausoje šiuo metu žinomi keturi kirviai su persukta pentimi. Kadangi visi yra paveikti korozijos bei konservavimo priemonių, jų sukimo žymės nevienodai ryškios, tačiau lengvai atpažįstamos.

Nors apie šių kirvių radimo aplinkybes Lietuvoje žinoma labai nedaug, aišku, kad bent du jų į muziejus pateko iš suardytų kapų. Pirmas, rastas atsitiktinai tyrinėjant Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyno teritoriją ir greičiausiai priklausė suardytam kapui. Kirvis gerokai paveiktas korozijos, tačiau sukimo briaunos atpažįstamos lengvai, sukta kruopščiai, briaunos nudailintos (2 pav.). Skirtingai nei kitų, sukimo vieta po pentimi neryškiai susiaurėjusi, ir tuo kirvis panašus į daugelį įprastai pagamintų kapinyno kirvių. Apie Turdvario (Rokiškio r.) (3 pav.) kirvio radimo aplinkybes nieko nežinoma. Greičiausiai jis taip pat rastas nedidelio suardyto kapinyno, buvusio netoli Moškėnų piliakalnio, teritorijoje. Iš tos pačios vietovės muziejuje saugoma dar keletas geležies amžiaus daiktų (LAA, 1977, p. 115). Kirvis gerokai aprūdijęs, ypač penties užpakalinės pusės pakraščiai ir apatinis priekinis liemens kampas su ašmenimis, tačiau

2 pav. Persuktas kirvis iš Plinkaigalio kapinyno (LNM, AR 700:1264). A. Malonaičio nuotr.

3 pav. Persuktas kirvis iš Turdvario kapinyno (RKM, 3544/830). A. Malonaičio nuotr.

Eil. nr.	Radavietė	Radimo aplinkybės	Saugojimo vieta, inv. nr.	Ašmenų aukštis, mm	Ašmenų plotis, mm	Penties viršaus ilgis, mm	Penties plotis, mm	Koto kiaurymės dydis, mm	Svoris, g
1	Plinkaigalis	Atsitiktinai kapiny- no teritorijoje	LNM, AR 700:1264	183	62	48	41	32 x 31	800
2	Turdvaris	Suardyto kapiny- no teritorijoje	RKM, 3544/830	190	62	58	40	30 x 29	400
3	Nežinoma	Nežinoma	PKM, GEK 518/A 1355	185	61	48	43	34 x 34	390
4	Nežinoma	Nežinoma	PKM, GEK 3457/A 1360	162	?	48	38	30 x 30	300
5	Dauguvos Ogleniekai	Kapas nr. 10	LNVM, A 3:94	135	?	54	45	32 x 32	310
6	Dauguvos Ogleniekai	Atsitiktinai	LNVM, A 3: 88	120	51	47	40	37 x 33	250
7	Pliavinios	Kapas nr. 4	LNVM, A 10454:13	173	63	48	38	34 x 29	310

1 lentelė. Persuktų kirvių pagrindinių duomenų suvestinė

4 pav. Persuktas kirvis. Radimo vieta ir aplinkybės nežinomos (PKM, GEK 3457/A 1360). *D. Petrulio nuotr.*

bendra forma nukentėjusi mažai. Sukimas labai aiškus, atliktas kruopščiai, briaunos nudailintos, korpuso susiaurėjimas po pentimi labai ryškus.

Apie kitus du kirvius, šiuo metu saugomus Panevėžio kraštotyros muziejuje, informacija taip pat itin skurdi: nežinoma, nei iš kur jie, nei kokiomis aplinkybėmis rasti (4 pav.). Muziejaus registracijos knygoje tėra įrašai, kad tie daiktai – iš prieškarinės muziejaus kolekcijos. Greičiausiai jie yra iš skirtingų vietovių.

Vienas jų (PKM, GEK 518/A 1355) rengiant straipsnį buvo konservavimo laboratorijoje. Nors stipriai paveiktas korozijos, bet formos nepraradęs. Sukimas aiškus, atliktas kruopščiai, briaunos nudailintos, korpuso susiaurėjimas po pentimi nežymus, ašmenys asimetriniai.

Kitas kirvis (PKM, GEK 3457/A 1360), ypač apatinis priekinis jo

liemens kampas su ašmenimis, taip pat itin paveiktas korozijos. Sukimo briaunos dėl korozijos praradusios aiškumą, bet atpažįstamos lengvai. Korpuso susiaurėjimas po pentimi nelabai ryškus. Bendra forma, greičiausiai dėl korozijos poveikio, mažiausiai panaši į aptartų kirvių formą.

Be rastų Lietuvoje, keturi tokie kirviai žinomi ir Latvijoje. Skirtingai nei Lietuvoje, du aptikti tyrinėjant kapus.

Du kirviai rasti Dauguvos Oglėniekų kapinyne, kuris yra maždaug už 4 km į pietryčius nuo Jėkabpilio, dešiniajame Dauguvos krante, Krustpilio savivaldybės Kūkių valsčiuje,

5 pav. Persuktas kirvis iš Dauguvos Oglėniekų k. nr. 10 (LNVM, A:394). A. Malonaičio nuotr.

6 pav. Dauguvos Oglėniekų k. nr. 10 inventorių (LNVM). A. Malonaičio nuotr.

7 pav. Persuktas kirvis iš Dauguvos Ogleniekų. Atsitiktinis radinys (LNVM, A3:88). A. Malonaičio nuotr.

8 pav. Persuktas kirvis iš Pliavinių k. nr. 4 (LNVM, A 1045:13). A. Malonaičio nuotr.

apytiksliai už 1 km nuo Aštuotės pi-
liakalnio. Kapinynas tyrinėtas 1952–
1953, o 1949–1954 m. buvo viso kom-
plekso tyrinėjimų dalis.

Iš viso ištirti 24 kapai. Vyro kape
nr. 10 rastas nedidelis persuktas kir-
vis (5 pav.). Jis labai apnykęs, dešinė-
je pusėje itin ryškus nevienodas me-
talo žaliavos pluošto išrūdijimas. Jo
persukimas aiškus, atliktas negrabiai,
nesistengiant sukimo briaunų padai-
linti. Ašmenys labai apnykę, lygiagre-
ti su kotu liemens (pleišto) dalis labai
siaura. Koto kiaurymėje – koto lieka-
nos. Su kirviu rasta bronzinė pasagi-
nė segė keturkampėmis buoželėmis,
įtveriamasis ietigalis siaura plunks-
na ir odinio diržo dalis su bronziniais
apkalais (6 pav.). Pagal įkapes kapas
datuojamas XI a.

Tame pačiame kapinyne atsitik-
tinai rastas dar vienas persuktas kir-
vis (7 pav.). Kaip matyti iš lentelėje pa-
teiktų duomenų, jis – pats mažiausias
ir lengviausias, nors pagal kitus rodi-
klus yra artimas kitiems kirviams.
Radinys akivaizdžiai apnykęs, pen-
ties ir liemens sandūros pakraščiuose
ryškūs perlūžimai, atsiradę, ko gero,
jau persukant, o vėliau dar labiau iš-
rūdiję. Persukimas itin aiškus, atlik-
tas gana grubiai, galbūt paskubomis,
o liemens lygiagretumas su kotu suda-
ro tik kiek daugiau nei trečdali. Visa
tai, greičiausiai, lėmė pradinis kaplio
mažumas. Susidaro įspūdis, kad abu
kirviai padaryti ta pačia maniera gal-
būt to paties kalvio.

Kitas kirvis rastas Pliaviniuose ty-
rinėjant 1940 m. Kapinynas buvo deši-
niajame Dauguvos krante, dabartinėje

9 pav. Pliavinių k. nr. 4 inventorių (LNVM). A. Malonaičio nuotr.

Dauguvos gatvėje (tuomet Dauguvos g. 4, Radžių sodybos vietoje). Nors kapinynas tyrinėtas 1939–1940 ir 1964 m., daugiausia kapų, taip pat mums rūpimas kapas nr. 4, kuriame rastas persuktas kirvis, rasta 1940 m. (8–9 pav.).

Skirtingai nei kiti aptariami, pastarasis išlikęs geriausiai, korozijos paveiktas nedaug. Persukimas

atliktas labai kruopščiai, briaunos nudailintos, mažai pastebimos. Kape kartu rasta peilis, ietigalis (ekspozicijoje), trys bronzinės skirtingo dydžio pasarginės segės atvyniotais galais, dvi apyrankės, trys bronzinės įvijos, du įvijiniai žiedai ir dar vieno žiedo fragmentai (9 pav.). Kaip matyti kapų inventoriaus suvestinėje, minėtas kapas nepatenka tarp

turtingiausių, bet ir neskurdus (Mugurėvičs 1977, p. 114–115, tab. 16). Pagal įkapes ir laidosenos bruožus kapas datuojamas X a. Be šio, kapinyne rasti dar keturi siauraašmeniai pentiniai IX–X a. kirviai. Visi jie tipiškai to laikotarpio latgalių teritorijai (Mugurėvičs 1977, p. 112).

Atskirai reikia paminėti kirvį iš Kuokmuižos pirmojo lobio (Duobelės r.). Nepaisant to, kad paties kirvio nepavyko apžiūrėti „gyvai“, sprendžiant iš iliustracijos, tai neabejotinai persuktas kirvis (Urtāns 1977, p. 140, 46:32 att.). Kaip ir kiti kartu rasti daiktai, jis labai paveiktas korozijos, ypač ašmenų ir penties srityse. Išlikusi dalis apie 170 mm dydžio su labai charakteringu korpuso susiaurėjimu po pentimi. Dėl nevienodai išrūdijusio paviršiaus taip pat nesunkiai įžiūrimas sukimas aplink išilginę ašį. Su kitais daiktais jis rastas 1869 m. sausinant pelkėtą vietą Mežakalnio piliakalnio papėdėje prie Aviknės upelio. Iš viso rasta apie 1260 sveikų, sulaužytų ar apdegusių daiktų, iš jų 130 įmovinių ir 40 siauraašmenių kirvių, apie 300 ietigalių ir jų fragmentų. Didžioji dalis lobio šiuo metu saugoma Latvijos nacionaliniame istorijos muziejuje (469 egz.) ir Jelgavos muziejuje (318 egz.). Po keletą daiktų yra Helsinkio, Talino, Kopenhagos ir Maskvos muziejuose. 1929 m. apie 50 m atstumu nuo pirmojo rastas dar vienas lobis. Abu jie datuojami V a. pabaiga.

Kaip matyti iš 1 lentelėje pateiktų techninių parametrų, kirviai labai panašūs, išskyrus Dauguvos Ogleniekų kapinyne rastuosius, kurie yra patys mažiausi, – vienas 120, kitas 135 mm aukščio. Kiti penki – vidutinio dydžio, t. y. jų aukščio intervalas – 162–190 mm. Keturi iš jų beveik vienodo aukščio, o vienas kiek mažesnis. Ašmenų plotis kone identiškas, tik dviejų kirvių nenustatytas. Nepaisant kirvių dydžio skirtumų, penčių viršutinės dalies ilgis ir penčių plotis yra labai panašūs. Koto kiaurymė penčių kirvių apskrita, dviejų kiaušinio formos, 30 x 29 – 37 x 33 mm dydžio. Nors kirvių svoris – 250–800 g, bet daugumos panašus. Išsiskiria tik Plinkaigalio kirvis, kuris yra pats sunkiausias ir panašiausią lenkia

dvigubai. Tačiau kirvių svorį reikėtų vertinti su atsarga. Gal tik Pliavinių kirvio svoris labiau panašus į realų, nes iš visų jo paviršius mažiausiai paveiktas korozijos, o kitų, ypač rastų Dauguvos Ogleniekų kapinyne, nuo buvusio realaus jis skiriasi žymiai.

Bendra visų Lietuvoje rastų kirvių forma yra panaši ir šiuo požiūriu jie priskirtini 1-ajam siauraašmenių pentinių kirvių tipui, kurio pagrindiniai bruožai – vingiuota priekinė korpuso kraštinė (į kirvį žvelgiant iš šono); daugiau ar mažiau atsikišęs liemens priekis maždaug ties masių centru; didelis kampas tarp koto ir ašmenų palenkimo linijų (Malonaitis 2008, p. 37). Šio tipo kirviai lengvai atpažįstami, pagal paplitimą kartais pavadinami vidurio Lietuvos šiaurinės dalies tipu, arba kirviais atlošta pentimi (Tautavičius 1996, p. 106–107). Jų randama ir Latvijos Žiemgaloje bei šiek tiek rytinėje Latgalos dalyje. Dėmesys į šiuo metu aptariamus kirvius jau buvo atkreiptas – visi jie priskirti 1-ojo siauraašmenių pentinių kirvių tipo *j* variantui, kuris pavadintas sąlyginiu, apimančiu kirvius ne pagal formą, bet pagal gamybos niuansus (Malonaitis 2008, p. 41).

Latvijoje rastų kirvių forma skiriasi ir tarpusavyje, ir nuo rastų Lietuvoje. Tam įtakos turi chronologiniai ir kultūriniai skirtumai. Pati aiškiausia yra Pliaviniuose rasto kirvio forma. Ji šiek tiek primena Lietuvoje V–X a. retokai naudotus 8-ojo tipo kirvius (Malonaitis 2008, p. 56–58, pav. 14, žemėl. 10). Dauguvos Ogleniekų kapinyne rastų kirvių formą bendrais bruožais galima apibūdinti kaip panašią į to meto latgalių genčių naudotų siauraašmenių pentinių kirvių formą.

Sprendžiant iš aptariamų kirvių radimo aplinkybių Lietuvoje ir Latvijoje matyti, kad išsiskiria du chronologiniai tarpsniai. Ankstyviausio tarpsnio – Lietuvoje rasti persukti kirviai. Kadangi jie rasti kapinyne teritorijoje be konteksto arba jų radimo aplinkybės nežinomos, apie tikslesnį jų naudojimo laiką nedaug ką galima pasakyti. Bet intervalą susiaurinti įmanoma. Tai, kad jie tarpusavyje panašūs, leidžia

Eil. nr.	Radavietė	Radimo aplinkybės	Saugojimo vieta, inv. nr.	Aukštis, mm	Ašmenų plotis, mm	Penties viršaus ilgis, mm	Penties plotis, mm	Koto kiaurymės dydis, mm	Svoris, g
1	Velikuškės	Nežinoma	ŠAM, 1402/91:7	147	45	55	39	38 x 29	270
2	Perlų kalnas	Lobis	LNVM, A 2218	131	62	56	45	37 x 37	410

2 lentelė. Persuktų kaplių pagrindinių duomenų suvestinė

manyti, jog ir naudojimo laikas galėtų būti panašus – galbūt tiksliausias – V–VI a. pagal bendrą Plinkaigalio kapinyno chronologiją, atmetus ankstyviausius ir vėlyviausius egzempliorius. Be to, daugiausia šio tipo kirvių rasta kaip tik V–VI a. paminkluose. Jei šių kirvių tapsme matysime sąsajas su kapliais, taip pat pastebėsime, kad vargu ar galima juos priskirti ankstesniam nei V a. Prie šių, greičiausiai, reikia priskirti ir Kuokmuižos lobyje rastą kirvį. Sprendžiant iš persuktų kirvių radimo aplinkybių Latvijoje, naudojimo laikotarpis čia taip pat siauras, bet nusikelia į X–XI a.

Archeologinėje medžiagoje pasitaiko atvirktinių variantų, kai kirvis verčiamas kapliu. Kol kas žinomi tik du tokie atvejai – Lietuvoje ir Latvijoje.

Vienas jų rastas Velikuškėse (Zarasų r.), bet apie radimo aplinkybes nežinoma nieko (10 pav.). Šiaulių „Aušros“ muziejus jį nupirko iš piliečio Z. Šidlausko 1935 m. Ekspонатų registracijos knygoje tik pažymėta, kad jis rastas tarp Sartų ir Zalvės ežerų bei nedidelio upeliuko.

Kaip matyti iš 2 lentelėje pateiktų duomenų, kaplys nedidelis, aukštis nesiekia 15 cm. Visas jo korpusas, ypač ašmenų pakraščiai, gerokai aprūdiję, tačiau bendra forma nukentėjusi mažai. Sukimas labai aiškus, bet atliktas

kruopščiai, briaunos nudailintos, apatinė liemens dalis su ašmenimis palenkta koto pusėn, liemuo po pentimi (žvelgiant iš priekio) ryškiai susiaurintas.

Kaplys padarytas iš siauraašmenio pentinio kirvio. Kadangi jis kol kas vienintelis toks, todėl pagal penties formą, kuri, darant kaplį, greičiausiai taip pat buvo kiek pakoreguota, sunku spręsti, kokia siauraašmenų pentinių kirvių atmaina buvo pradinis taškas šio kaplio gamyboje. Todėl ir datavimas galimas tik preliminarus, neišvengiamai platus, apimantis visą pagrindinį šių kirvių gyvavimo laikotarpį – V–X a.

Kitas panašia maniera padarytas kaplys rastas 1922 m. Latvijoje, Perlų kalno lobyje

10 pav. Persuktas kaplys iš Velikuškių kapinyno (ŠAM, 1402/91:7). A. Malonaičio nuotr.

11 pav. Persuktas kaplys iš Perlių kalno lobio (LNVN, A 2218). A. Malonaičio nuotr.

12 pav. Kaplys iš Jauneikių kapinyno (ŠAM, GEK 11698/119:58). A. Malonaičio nuotr.

(dabar – Gulbenės savivaldybės Bēliavos valsčius) (11 pav.). Po akmenimis kartu rasti du įprasti kapliai, kirvis nulaužta apatine liemens dalimi ir ašmenimis bei trys noragai (Urtāns 1977, p. 206; 111 att.). Lobis datuojamas XII a.

Kaip matyti iš 2 lentelėje pateiktų duomenų, kaplys taip pat nedidelis, aukštis siekia tik 13 cm. Visas korpusas mažai aprūdijęs. Sukimas gerai matyti iš koto pusės ir šonų, tačiau visos briaunos, ypač priekinė pusė, kruopščiai nudailintos. Žvelgiant iš šono matyti, kad liemuo tiesus, t. y. koto pusėn nepalenktas. Kaplio ašmenys „atbukinti“ – kitaip sakant, įrankis nefunkcionalus. Panašūs ir kitų dviejų kaplių ašmenys. Toks veiksmas galėjo būti atliktas prieš dedant kaplį į lobį. Skirtinai nei pirmu atveju, kaplys padarytas iš plačiaašmenio kirvio. Dešinėje liemens pusėje paliktas kiek apdailintas išplatinimas koto pusėn, vadinamoji „barzda“ – dėl to liemuo yra asimetrinis.

Žvelgiant į Lietuvoje rastus persuktus kirvius nesunku pastebėti kai kuriuos panašumus su kapliais: taip pat, kaip kirvių, kai kurių kaplių korpusas po pentimi turi charakteringą išsikišimą, penties užpakalinė dalis žymiai palenkta žemyn, t. y. ašmenų pusėn, apskritai pentis kai kada labiau primena siauraašmenių kirvių pentis. Dėl to pravartu bent trumpai apžvelgti ir kaplius.

Kapliu paprastai vadinamas įrankis, skirtas žemei purenti, susidedantis iš penties, plokščio, ašmenų link plėtėjančio liemens ir kotui statmenų, kiek suapvalintais kampais, ašmenų.

Žvelgiant į kaplį iš priekio matyti, kad šoninės liemens kraštinės žemiau penties, maždaug ties masių centru, tarpusavyje daugiau ar mažiau suartėja. Autoriai tai dažnai vadina įsmaugtu korpusu (Tautavičius 1996, p. 117). Ašmenų plotis panašus į penties, bet bemaž visada nežymiai jį viršija. Koto kiaurymė dažniau apskrita, rečiau ovali ar lašo formos. Kai kurių kaplių jungtyje su liemeniu šoninės kraštinės suvestos ne iki galo, todėl koto kiaurymė apačioje didesnė ar mažesnė v formos išėma. Penties sienelės iš esmės vienodo storio.

Žvelgiant į kaplį iš šono matyti, kad penties forma primena siauraašmenių pentinių kirvių pentį, t. y. jos viršus daugiau ar mažiau paplatintas į koto ir priešingą kotui pusę, o pentis (užpakalinė dalis), panašiai kaip kirvių, palenkta liemens ašies atžvilgiu, todėl jei kotą laikysime horizontaliai, liemuo visada bus palenkta koto pusėn, tik palenkimo kampas atskiro kaplio atveju bus skirtingas.

Nors tai vienas seniausių įrankių, bet daugiau tyrinėtojų dėmesio iki šiol nesulaukė. Pavyzdžiui, apie geležies amžiaus kaplius jokios informacijos nėra „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ IV tome, skirtame I–XIII a. radiniams, nors kur kas retesnės ve degos yra aptiriamos (LAA 1978, p. 117, žemėl. 64).

Apie kaplius šiek tiek yra rašęs Adolfas Tautavičius, tačiau tai daugiau apibendrinančio pobūdžio informacija (Tautavičius 1996, p. 117–118). Jo knygoje, skirtoje viduriniam geležies amžiui, pirmą kartą yra pateikta kaplių statistika – tuo metu Lietuvoje buvo žinomi 42 kapliai. Didesnė jų pusė (23 egz.) rasti V–X a. Jauneikių (Joniškio r.) kapinyno moterų kapuose (Vaškevičiūtė 2004, p. 43–44) (12 pav.). Pavienių egzempliorių randama dar vidurio ir šiaurės Lietuvos kapinyuose bei sėlių ir vėlesnio laikotarpio lietuvių gyvenvietėse.

Latvijoje kaplių gausiau – žinoma Žiemgaloje, tiek kapinyuose, tiek lobiuose, rečiau – Latgaloje. Kaip rodo tyrinėjimų medžiaga, kaplio dėjimas į moters kapą kuo nors ypatingu neišsiskiria. Nors kaplys yra laikomas moters darbo įrankiu, tačiau retkarčiais

pasitaiko ir vyrų kapuose. Pavyzdžiui, Plinkaigalio kapinyno kape nr. 92 jis rastas su kovos peiliu, ilga koje sege lieta užkaba, smeigtuku, geležine sagtimi ir akmeniniu galastuvu (Kazakevičius 1993, p. 147–148, pav. 123). Pavirvytės kapinyno kape nr. 22 kaplys rastas su dviem ietigaliais, kovos peiliu-kalaviu, dalgiu. Mirusysis buvo apjuostas puošniu diržu su kutais, ant kaklo uždėta vytinė antkaklė ir kriauklelių vėrinys, ant krūtinės – lankinė aguoninė ir pasaginė segė daugiakampėmis galvutėmis. Ant abiejų rankų buvo užmauta po apyrankę, o ant dešinės rankos piršto – įvijinis žiedas (Vaškevičiūtė, Choldinskienė 2008, p. 23–24, pav. 8, 38).

Kaplių liemuo taip pat skiriasi. Kartais, ypač mažesnių kaplių, liemuo pjūvyje bemaž vienodo pločio ar nežymiai siaurėjantis ašmenų link, tiesus ir kitame gale tolydžio pereina į pentį. Kitų kaplių liemuo siaurėjantis, pjūvyje – pleišto formos ir dar palenkta koto pusėn. Didesnių kaplių liemuo dažnai yra ryškiai palenkta, ir bendra viso korpuso forma primena būdingą atsikišusį jau minėtų I-ojo tipo siauraašmenių pentinių kirvių liemens priekį. Todėl panašiai kaip ir kirvių, priekinė korpuso kraštinė vingiuota (į kaplį žvelgiant iš šono). Pastaroji aplinkybė, be kita ko, rodo labai panašią abiejų įrankių gamybos technologiją, kurią čia trumpai aptarsime.

KIRVIŲ IR KAPLIŲ GAMYBOS TECHNOLOGIJOS IR TRANSFORMACIJOS

Kaip būdavo daroma metalinė kirvio dalis, matyti iš išilgai perpjautų kirvių ir mikrošlifų. Iš metalo žaliavos pirmiausia padarydavo atitinkamo ilgio ir storio strypą. Pakaitintas maždaug trečdalis sulenkta pagal koto kiaurymės šabloną – suformuota koto kiaurymė ir pentis. Paskui abu strypo galai po pentimi privirinti prie kitos strypo pusės. Kai kur į jų tarpą (liemens pradžioje po pentimi) dar įvirintas nedidelis pleištas (Stankus 1970, p. 67). Toliau darytas liemuo (pleištas) – atsižvelgiant į paskirtį ir tradiciją jam suteikta atitinkama forma ir storis. Ašmenys formuoti

iš karto arba prie jų pagrindo privirinta plieno juosta – būsima pjaunamoji briauna. Kartu ašmenims suteikta galutinė forma – jie turi būti asimetriniai. Pentis galutinę išorinę formą įgaudavo atitinkamai ištempus ir apipavidalinus abu jos galus. Ne mažiau buvo svarbu padaryti atitinkamą kampą tarp ašmenų ir koto linijos bei užtikrinti, kad ašmenys būtų lygiagretūs su koto linijos viduriu. Visa tai pasiekta atidžiai dirbant, o prireikus pakoreguota, pakaitinus liemens pradžių po pentimi ir atitinkamai lenkiant.

Stebėjimai rodo, kad kaplių gamybos schema pradiniam etape panaši: taip pat padarytas ruošinys, laikantis panašių proporcijų lenktas naudojant koto kiaurymės šabloną, formuota pentis ir sulenkto dalies galas privirintas prie kitos ruošinio pusės. Toliau galutinai suformuotas liemu, kuris yra paprastesnis už kirvio liemenį. Pentis daugeliu atvejų taip pat žymiai paprastesnė, nors kartais taip pat būna apipavidalinta panašiai, kaip kirvių. Daugelio didesnių kaplių liemu yra palenktas – tuo bendra kaplių forma kartais primena kirvių formą.

Žvelgiant į iš pažiūros panašią abiejų įrankių gamybos technologiją gali pasirodyti, kad persukti kirviai buvo gaminami paprasčiau: pirma padaromas kaplys, vėliau jis paverčiamas kirviu. Teoriškai tai įmanomas dalykas, bet praktiškai tai būtų nelogiškas veiksmas. Viena vertus, jei būtų buvę taip paprasčiau, turėtume gerokai daugiau persuktų kirvių. Kita vertus, stebint aptariamų kirvių formą matyti, kad tik retai ji visiškai priartėja prie tradiciniu būdu padarytų kirvių formos. Todėl vargu ar sukimą galima sieti su paprastesne gamyba. Veikia čia turime dirbinio antrinį panaudojimą – kai jis paverčiamas visiškai kitu įrankiu. Pradinis įrankis buvo kaplys, tikriausiai naudotas pagal tiesioginę paskirtį³.

ANTRINIS KIRVIŲ IR KAPLIŲ PANAUDOJIMAS KAIP ŽMOGAUS ELGSENOS ATSPINDYS

Taigi kyla klausimas, kas turėjo atsitikti, kad kapliai virto kirviais, ir atvirkščiai? Kaip minėta, persuktų kirvių atsiradimą kai kurie tyrinėtojai sieja su padažnėjusių konfliktų grėsme, kai reikėjo greitai imtis atitinkamų gynybos (o gal puolamųjų) priemonių ir laiko ilgam pasiruošimui nebuvo (Atgāzis 1964, p. 123)⁴. Kai kurie archeologiniai duomenys, kaip antai Plinkaigalio kapinyno medžiaga, leidžia įterpti persuktus kirvius į vidinių neramumų kontekstą. Plinkaigalio kape nr. 162 rasti palaidoti keturių asmenų šeimos nariai: vyresnis nei 55 m. vyras; 25–50 m. moteris; 8–9 m. vaikas; 3–4 m. vaikas. Apie smurtinę mirtį liudija į moters šlaunikaulį įstrigęs tribriaunis strėlės antgalis, visiškai nebūdingas šiuose kraštuose (Kazakevičius, 1993, p. 36–37, pav. 62–63). Be to, suaugusiųjų kaukolės buvo sutrupintos (Kazakevičius 1993, p. 153). Kape nr. 336 buvo palaidoti apie 45–50 m. vyras ir 10–11 m. mergaitė. Vyruui tarp stuburo slankstelių rastas įstrigęs tribriaunis strėlės antgalis, kuris ir buvo jo mirties priežastis (Kazakevičius 1993, p. 167). Nors apie šiuose kapuose rastų vaikų mirties priežastį tiesioginių nuorodų nėra, tačiau tikėtina, kad ir jie mirė ne sava mirtimi. Kiek dar bendruomenės narių palietė šis ginkluotas užpuolimas, galima tik spėlioti, lygiai kaip ir galimybės sužinoti, ar kas nors tam pasipriešino, ar buvo praradimų klajoklių pusėje, pagaliau, kiek laiko truko šis konfliktas ar jis buvo tikslingas, ar Plinkaigalio bendruomenė atsitiktinai atsidūrė neramumų sankryžoje, ar užpuolimas buvo netikėtas, ir pan.

³ Deja, visų aptariamų kirvių ir kaplių ašmenys stipriai pažeisti korozijos, tačiau atrodo, kad jie buvo naudoti.

⁴ Šioje vietoje minėtini XVIII–XIX a. kovose dalyvavę dalgininkai, ginkluoti ištiestiniais dalgiais. Tačiau šie dalgiai taip pat nebuvo atsitiktinai paversti ginklais: žinoma, kad 1794 m., vadovybei nurodžius, kovos dalgį modelį ir jų panaudojimo taktiką, vadovaudamasis Prancūzijos revoliucijos patirtimi, parengė lenkų architektas Chr. P. Aigneris (Visuotinė 2003, p. 428).

Plinkaigalio kapinyno medžiaga unikali tuo, kad joje yra ne tik du minėti, bet ir daugiau smurto atvejų. Kapinyno osteologinės medžiagos tyrinėtojas Rimantas Jankauskas, be minėtų, mini dar septynias sunkias traumas, kurių dalis buvo mirtinos. Pavyzdžiui, kape nr. 76 buvo palaidotas apie 30–35 m. vyras su iki pamato perkirsta kaukole (Jankauskas 1993, p. 199, pav. 5); kape nr. 212 palaidotam apie 45–50 m. vyrui buvo kirviu nukirsta dalis kaukolės skliauto (ten pat, p. 200–201, pav. 10); kape nr. 223 palaidotam apie 45–50 m. vyrui buvo įlaužta kaukolė (ten pat, p. 201, pav. 11); kape nr. 92 palaidotam apie 50–55 m. vyrui kirstinė viršugalvio žaizda buvo sugijusi (ten pat, p. 200, pav. 7); panašaus pobūdžio sugijusi žaizda aptikta ir kape nr. 291 palaidoto vyro kaukolėje, bei sugijęs kaktikaulio lūžis (ten pat, p. 202); kirstinė paviršinė sugijusi žaizda kaktikaulio viduryje matyti ir kape nr. 254 palaidoto 30–35 m. vyro kaukolėje (ten pat, p. 201, pav. 14).

Tai tik tie atvejai, ką galima atpažinti iš kaulinės medžiagos – visa kita taip ir liks užmarštyje. Nors dėl osteologinės medžiagos trūkumo maža ką galima pasakyti apie kitų bendruomenių smurtinio traumatizmo mastą, tikėtina, kad jis buvo ne ką mažesnis – taigi žemdirbių bendruomenių gyvenimas anaipol nebuvo taikus. Čia taip pat galėjo pasitaikyti įvairių netikėtumų, kai veikti reikėjo greitai. Šio kapinyno teritorijoje rastas kirvis persukta pentimi gali būti susietas su čia vykusiais neramumais, tačiau jo, kaip pavojaus metu modifikuoto ginklo, funkciją reikėtų vertinti apdairiai, nes staigaus pavojaus atveju ir kaplys ar bet kuris kitas aštrus ar kietas daiktas puikiausiai galėjo atlikti ginklo funkciją.

Mes manome, kad įtikinamesnė simbolinė įrankio transformacijos versija. Apie tai liudija minėti Dauguvos Ogleniekuose kapuose rasti kirviai. Tiesa, jie padaryti gana grubiai ir tuo ryškiai skiriasi nuo visų kitų kirvių, todėl atrodo, kad ginklo funkciją jie galėjo atlikti tik simboliškai, t. y. kaip įkapės. Matome, jog laidojamam asmeniui vietoj kaplio buvo dovanojamas kirvis. Tai pomirtinė dviejų sričių: moteriškos

(kapliai) ir vyriškos (kirviai) jungtis. Visa tai rodo daikto transformaciją nuo pradinės paskirties į visai kitą, simbolinį, lygmenį.

Kaplio ir kirvio persukimas ir jo pavertimas kitu daiktu – puikus antrinio daikto panaudojimo pavyzdys. Amerikiečių archeologas Michaelas Schifferis buvo vienas pirmųjų, šį dalyką panaginęjęs atidžiau (Amick 2015 su nuorodomis į tolesnę literatūrą). Jo manymu, yra keli vienas kitą papildantys daikto naudojimo lygmenys, kai keičiasi tiek daiktas, tiek forma ar net jo savininkas (Schiffer 2010, p. 32). Tačiau mūsų aprašomu atveju matomas daikto virsmas, atspindintis psichologinį ir socialinį žmogaus elgsenos klodus. Nors archeologiniai objektai dažnai neturi jokio konteksto, jie yra materialus praeities žmogaus palikimas. Būtent materialumas leidžia archeologams atpažinti kuo įvairiausių daikto gyvavimo epizodus (Stockhammer 2016, p. 332). Taigi pirmiausia buvo kaplys, paskui – kirvis, ir atvirkščiai.

Žinoma, tai yra mūsų, archeologų, sutarimo reikalas, ką ir kaip vadiname. Pavyzdžiui, ratas, mūsų supratimu, yra apskrito pavidalo objektas su skyle per vidurį. Tačiau Ianas Hodderis sako: juk yra ratų, kurie neatitinka šių kriterijų, bet vis vien jie – ratai (Hodder 2012, p. 53). Ratas negali veikti be tam tikros konstrukcijos, traukiamosios jėgos ir galų gale – žmogaus (ten pat).

Tešiant šią mintį, aptariami kirviai ir kapliai galbūt visai nėra savaime tokie, o tik objektai, įkūnijantys kirvio ir kaplio idėją. Sąmoningai pakeista jų forma, t. y. kaplio virtimas kapliu, o kirvio – kapliu aiškiai atspindi daikto reikšmę, kartu žmogaus požiūrį į jį, nes visiškai keičiasi jų funkcija. Šių daiktų antrasis gyvenimas prasideda ne tada, kai jie žmogaus pageidavimu yra persukami, bet tada, kai patenka į tam tikrą kontekstą.

Kontekstas yra kitas daikto reikšmės suvokimo lygmuo. Būtina atkreipti dėmesį, kad persukti kirviai ir kapliai aptinkami socialiniame (kapuose) ir ritualiniame (lobiai) kontekstuose, kurie yra galutiniai

realaus šių daiktų naudojimo istorijoje. Taigi šiuose kirviuose matome ne tik fizinį žmogaus veiksmą, pasukant kaplio ar kirvio korpusą, bet galime mėginti nuspėti ir psichologinius šio veiksmo motyvus. Žinoma, neturime pamiršti, kad vadinamieji įkūnyti veiksmai⁵ yra abstraktūs ir kone nenuspėjami dalykai, tačiau vis dėlto turime išdrįsti atpažinti žmogaus ir daikto santykį.

Philippas Stockhammeris, cituodamas Bruno Latouro ANT (*Actor Network Theory*) teoriją, pabrėžia pastarojo nuomonę, kad kiekvienas daiktas veikia pagal savo paskirtį (Stockhammer 2016, p. 336). Tačiau kas įvyksta, jei žmogus nusprendžia iš esmės pakeisti pradinę to daikto funkciją? Kaplys, paverstas kirviu, neabejotinai keičia savo poveikumą⁶. Tad naujojo kirvio savininkas įgauna visai kitą socialinį statusą – jis jau turi ginklą. Sprendžiant iš konteksto, atrodo, kad to meto žmonėms buvo suprantama, kad „tie“ kirviai yra kitokie, t. y. jie ne tradiciniai. Galbūt jie buvo ne tokie vertingi, nei klasikiniai, kokybiški ginklai. O gal – ir čia atveriamė kelią teoriniams svarstymams – kaip tik buvo itin paveikūs, nes juose jungėsi ne tik funkciniai, bet ir lyties skirtumai.

Archeologinėje medžiagoje aptinkame pakankamai gausiai pavyzdžių, kai į moterų kapus žmonės dėjo vyriškas įkapes, ar atvirkščiai (Simniškytė 2007; Bertašius 2018, p. 233). Dažniau pasitaikantys „vyriška maniera“ įrengti moterų kapai su ginklais leidžia kalbėti apie karinėje srityje dalyvavusias moteris, nors ginklo dėjimas į moters kapą taip pat gali būti nulemtas kitų veiksmų, tokių, kaip socialinės ir teisinės asmens padėties ar prestižo (Simniškytė 2007). Šis reiškinys yra sudėtingas ir kompleksiškas. Per tam tikras įkapes sąmoningai buvo galima

perteikti mirusiojo žmogaus statusą ir net lytį, pavyzdžiui, kai, nesant vyriškosios lyties įpėdinio, apsimetama vyru (Simniškytė 2007, p. 291).

Taigi pereiname prie kito interpretacinio lygmens: daikto ir žmogaus santykio. Mes neatsakysime į klausimą, ar žmonės, į kurių kapus jie buvo dedami, buvo kažkuo kitokie, išsiskiriantys iš bendruomenės narių, ar jie dėl tam tikrų aplinkybių buvo paverčiami išskirtiniais bendruomenės. Sprendžiant iš nedidelio aptariamų persuktų kirvių ir kaplių skaičiaus, taip pat gana plataus chronologinio išsidėstymo, matyti, kad tai nebuvo įprastas reiškinys, todėl jo negalima sieti su kasdieniais dalykais. Persukti kapliai ir kirviai buvo ypatingi objektai, bylojantys apie žmonių tarpusavio santykius. Jie yra tarsi bendravimo priemonė, perduodanti įvairių rūšių informaciją vienas kitam ar visai bendruomenei (Bertašius 2018, p. 36–39).

Tai, kad jie dėti į skirtingos lyties kapus, leidžia siūlyti tokią įmanomą interpretacinę versiją: viena vertus, naudoto kaplio pavertimas kirviu gali būti suprastas kaip moters meilės⁷ dovana vyrui, persuktas kirvis – vyro dovana moteriai, jungianti abu šiuos žmones. Kita vertus, galimas ir asmens, turėjusio daiktą, savimonės pokytis, persiorientuojant iš moters į vyrą ar iš vyro į moterį. Prisimenant, jog kaplių randama ne tik moterų, bet ir vyrų kapuose, tai atrodo tikėtina. Tik šiuo atveju vietoj paprasto į kapą dedamas iš kirvio padarytas kaplys.

Andra Simniškytė šį kultūrinės lyties pakeitimą vadina kultūrinės lyties pakeitimu arba persirengimu (Simniškytė 2007). Kad tokių persirenginėtųjų būta, patvirtina I a. p. Kr. pradžios romėnų Herkulanėjaus freskos, vaizduojančios dvilytes gražuoles moteris ir vyrus. Tokių freskų ar kitų hermafroditų atvaizdų

⁵ Angl. *Embodied practices*. Be daugelio kitų galimybių, tai reiškia nebūtinai su praktine ar logiškai pagrįsta veikla susijusią žmogaus elgseną. Pavyzdžiui, moteris, puošusi puodus, tai daro ne pragmatiškai, o spontaniškai, ornamente įkūnydama savo psichologinę būklę, t. y. tos akimirkos elgseną (Stockhammer 2016, p. 335 su nuorodomis į tolesnę literatūrą).

⁶ Vokiškai *Wirkungsmacht*, angliškai *Effectancy*.

⁷ Apie meilės dovanas, kaip pridėtinės įkapes, užsimena ir M. Bertašius (Bertašius, 2018, p. 186 su nuorodomis į tolesnę literatūrą).

archeologijoje ir mene yra ne vienas. Nesvarbu, kaip ten yra, mūsų kraštų geležies amžiaus archeologijoje rasta per 30 moterų kapų su vyrų įkapėmis (Simniškytė 2007, p. 285), ir tai nėra atsitiktinumas. Galbūt šiais atvejais matome tam tikros savimonės išraišką, išskiriančią šią žmonių grupę? Laidojimo papročių drama lyg vaidinimas su užkulisiniais pasiruošimais vaizdžiai aprašomas Mindaugo Bertašiaus knygoje (Bertašius 2018). Persukti kirviai ir kapliai puikiai įsikomponuoja jo vaizduojamame geležies amžiaus paveiksle. Išdrįsdami nepritarti įprastiems apibrėžimams, manome: nors vyriško kirvio perkūnijimas moterišku įrankiu ir moteriško kaplio virsmas į vyrišką yra tik nedidelis geležies amžiaus bendruomenių elgsenos fragmentas, jis atveria langą tolesnėms diskusijoms ir įžvalgoms apie antrinį daikto panaudojimą nuo praktinio iki socialinio lygmens.

IŠVADOS

Archeologinėje Lietuvos ir Latvijos medžiagoje žinomi aštuoni atvejai, kai geležiniai kirviai yra pagaminti iš kaplio, ir du atvirkštiniai. Žvelgiant į iš pažiūros panašią abiejų įrankių gamybos technologiją gali pasirodyti, kad žmonės pasirinko greitesnį ir paprastesnį būdą: pirma padarydavo kaplį, o vėliau, pasukę jo pentį, paversdavo kirviu. Teoriškai tai įmanomas dalykas, bet praktiškai būtų nelogiškas veiksmas. Viena vertus, jei būtų buvę taip paprasta, turėtume gerokai daugiau persuktų kirvių. Kita vertus, stebint aptariamų kirvių formą, matyti, kad tik retai ji visiškai priartėja prie tradiciniu būdu padarytų kirvių formos.

Nedidelis tokių radinių skaičius, platus chronologinis išsidėstymas ir išskirtinis jų kontekstas rodo ypatingą jų reikšmę to meto žmonėms. Nors kai kuriais atvejais persuktus kirvius galima sieti su tam tikrais konfliktniais įvykiais, manome, kad kirvių vertimas kapliais nebuvo skubios gynybos priežastis. Šį virsmą vadiname antriniu daikto panaudojimu,

nesusijusiu su praktiniais dalykais. Priešingai, šiame procese matome daikto ir žmogaus jungtį, o dar labiau – dviejų asmenų tarpusavio ryšį.

Kadangi kapliai dažniausiai aptinkami moterų kapuose ir susiję su moterų, o kirviai – su vyrų kasdienybe, tokia daiktų virsme įžvelgiame simbolinę jų reikšmę, kai moteris save susieja su vyru, ir atvirkščiai. Tai ypač akivaizdžiai rodo persukti kirviai, aptikti vyrų kapuose su ginklais (ietigaliais). Šie objektai gali būti suvokiami kaip asmenų bendravimo priemonė. Taip pat pritariame idėjai apie persirengėlių egzistavimą geležies amžiaus bendruomenėse. Straipsnyje dėstomos mintys yra naujų įžvalgų apie plačias antrinio daiktų panaudojimo interpretacines galimybes pradžia.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Amick, D., 2015. The recycling of material culture today and during the Paleolithic. *Quaternary international*, 361, 4–20.
- Atgāzis, M., 1964. Latgaļu 9.–12. gs. cirvji. *Arheologija un etnografija*, VI, 105–125.
- Bertašius, M., 2018. *Priešistorinė Marvelės bendruomenė: kultūrinės ir socialinės raidos aspektai*. Kaunas: Technologija.
- Hodder, I., 2012. *Entangled. An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Jankauskas, R., 1993. Plinkaigalio kapinyno osteometrija ir paleopatologija. *Lietuvos archeologija*, 10, 197–208.
- Kazakevičius, V., 1993. Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 10, 2–181.
- LAA, 1977. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai*. T. III. Vilnius: Mokslas.
- LAA, 1978. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I–XIII a. radiniai*. T. IV. Vilnius: Mokslas.
- Malonaitis, A., 2008. *Siauraašmeniai kirviai Lietuvoje*. Vilnius: VPU leidykla.

Michelbertas, M., Vitkūnas, M., 2017. Romėniško laikotarpio emaliuota segė iš viduramžių kapinyne Paūdronyse. *Lituanistica*, 63, (1(107)), 29–37.

Mugurēvičs, E., 1977. *Oliņkalna un Lokstenes Pilsnovadu: 3–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne.

Puzinas, J., Baleniūnas, P., 1940. *Veršvų 1938–1940 m. tyrinėti griautiniai kapai Kauno m.* LIIR, F. 1, b. 400.

Schiffer, M.B., 2010. *Behavioral Archaeology: Principles and Practice*. Equinox, London.

Simniškytė, A., 2007. Weapons in Iron Age woans graves. *Archaeologia Baltica*, 8, 283–291.

Stankus, J., 1970. Geležinių dirbinių gamybos Lietuvoje V–VIII amžiais technologija. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija*, 3, 57–75.

Stockhammer, P., 2016. Mensch-Ding-Verflechtungen aus ur- und frühgeschichtlichen Perspektive. In: Hoffmann K. P., Meier T., Mölders D., Schreiber S., Hrsg. *Massendinghaltung in der Archäologie. Der Materialturn und die Ur- und Frühgeschichte*. Leiden: Sidestone Press, 331–343.

Swift, E., 2012. Object Biography, Re-use and Recycling in the Late to Post-Roman Transition Period and Beyond: Rings made from Romano-British Bracelets. *Britannia*, 43, 167–215.

Tautavičius, A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“.

Urtāns, V., 1977. *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200 gs.)*. Rīga: Zinātne.

Vaškevičiūtė, I., 2004. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: VPU leidykla.

Vaškevičiūtė, I., Cholodinskienė, A., 2008. *Pa-virvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius: Die-medžio leidykla.

Visuotinė, 2003. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 4. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas.

SANTRUMPOS

- LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
- GEK – Gaunamų eksponatų katalogas
- LAA – Lietuvos archeologijos atlasas
- LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas
- LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
- PKM – Panevėžio kraštotyros muziejus
- RKM – Rokiškio krašto muziejus
- ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
- VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus

HOES TO AXES, AXES TO HOES: THE REUSE OF IRON HOES AND AXES

Arvydas Malonaitis, Agnė Čivilytė

Summary

The article discusses unusually-made, narrow, single-bladed iron axes and hoes discovered in Lithuania and Latvia. They are called ‘unusually-made’ because of their distinctive production technology. With all of them, at the narrowest part of the head, there are signs of a distinct rotation along the longitudinal

axis, i.e. the but has been twisted 90° in respect to the blade. It is therefore thought that the axes were produced from hoes, and vice versa. In such a case, it is possible to speak about the reuse of tools. In the archaeology of the Baltic States this aspect has so far not been very thoroughly investigated. The

technologies for the production of axes and hoes are similar and it is not difficult to rotate their blades. It would, however, hardly be possible to explain this action on the basis of just practical reasons. The article attempts to ascertain the possible reasons for this transformation. The axes and hoes with rotated blades are investigated as examples of human behaviour, which reveals not only functional but also social, communicative, and psychological aspects of reusing items. The small number of such finds, their broad chronological distribution, and their exceptional context show their special significance for the people of that time. Although in some instances, it is possible to associate axes made from hoes with certain conflict events, the authors think that hoes were not turned into axes in order to mount a hasty defence and label this conversion a non-practicality related reuse of an object. On the contrary, in this process the authors see the union of thing and man, and even more, the interconnection of two people.

Because hoes are mostly discovered in female burials and associated with females, while axes are a part of everyday male life, in this conversion of objects the authors see a symbolic significance where a woman links herself with a man, and vice versa. This is especially manifest in respect to the axes with rotated blades found in male burials together with weapons (spearheads). These objects can be perceived as a means of communication that conveys various types of information to one another or to the entire community. The authors also endorse an idea about the existence about cultural gender changes or cross-dressing in Iron Age communities. The ideas set forth in the article are the beginning of new insights about the broad interpretive possibilities of the reuse of objects.

LIST OF TABLES

Table 1. Summary of basic data of twisted single-bladed axes.

Table 2. Summary of basic data of twisted hoes.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. The find spots of unusual axes and hoes in Lithuania and Latvia: 1 – Plinkaigalis; 2 – Turdvaris; 3 – Dauguvos Oglenieki; 4 – Pļaviņas; 5 – Kuokmuiža; 6 – Velikuškės; 7 – Pērļu kalns. *Drawn by V. Podēnas.*

Fig. 2. An axe with a rotated blade from Plinkaigalis cemetery (LNM, AR 700:1264). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 3. An axe with a rotated blade from Turdvaris cemetery (RKM, 3544/830). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 4. An axe with a rotated blade. Find spot and circumstances unknown (PKM, GEK 3457/A 1360). *Photo by D. Petrulis.*

Fig. 5. The axe with a rotated blade from Dauguvos Oglenieki Burial 10 (LNVM, A 3:94). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 6. The inventory of Dauguvos Oglenieki Burial 10. *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 7. An axe with a rotated blade from Dauguvos Oglenieki. A chance find (LNVM, A 3:88). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 8. The axe with a rotated blade from Pļaviņas Burial 4 (LNVM, A 10454:13). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 9. The inventory of Pļaviņas Burial 4. *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 10. A hoe with a rotated blade from Velikuškės cemetery (ŠAM, 1402/91:7). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 11. The hoe with a rotated blade from the Pērļu kalns hoard (LNVM A 2218). *Photo by A. Malonaitis.*

Fig. 12. A hoe from Jauneikiai cemetery (ŠAM, GEK 11698/119:58). *Photo by A. Malonaitis.*